

A telep felfedezése A város peremén projectről

Thury Lili* grafikust és Erdei Krisztina** fotóművészt
Őze Eszter kérdezte

Mi volt a Dzsumbuj és hol volt pontosan? Hogyan emlékeznek rá az egykori lakói? Miként lehet visszagondolni az elhagyott helyekre és emlékekre? E kérdésekre keresi a választ *A város peremén* nevű kezdeményezés.¹ A városi emlékezetkutatás az 1937-ben épített és 2014-ben lerombolt ferencvárosi Illatos úti háztömbök történetét és élményanyagát dolgozza fel mélyinterjúk, videó- és fotódokumentációk, illetve közösségi programok formájában.

Őze Eszter: *Hogyan kezdődött A város peremén projekt? Miért indítottátok, mi volt a személyes motivációtok?*

Thury Lili: Én is a Ferencvárosban nőttem fel, a Nagyvárad téren, majd az Illatos útra jártam egy grafikaiképzésre, így minden nap elmentem a Dzsumbuj mellett,² amiről akkoriban rettenetes kép élt a köztudatban, lényegében mondhatjuk, hogy démonizálva volt. 2014 augusztusában bontották le az utolsó háztömböt, ennek pedig viszonylag nagy sajtóvisszhangja volt. Épp akkoriban olvastam Kecsksés Éva *Dzsumbujisták* című könyvét,³ és akkor kezdett el érelődni bennem az ötlet, hogy a belső nézőpontokat is érdemes lenne bemutatni a Dzsumbuj kapcsán és láthatóvá tenni a telep történetét személyes narratívákon keresztül. Nagyon foglalkoztatott, hogy mi lett a korábbi lakosokkal, hová kerültek, hogy éltek meg a Dzsumbujbeli életet, az ottani közösség kialakulását és felbomlását, az esetleges megbélyegzettséget. 2015 őszén IVANYOS JUDIT-tal kezdtük el a szociológusokból, művészekből, bölcsészekből álló kutatócsapat építését, majd BALLA LÁSZLÓ és VIGVÁRI ANDRÁS szociológusok segítettek a téma a lokális és tágabb értelemben vett megértésében.

Erdei Kriszta: Én a projekt előkészítésének egy későbbi fázisában csatlakoztam a csapathoz: a Dzsumbuj történetének árnyalása és a teljesebb kép kialakítása céljából életútinterjúk felvételét kezdte meg a csoport. Voltak, akik nemcsak a nevüket, de az arcukat is adták az egyes történetekhez, én pedig kezdetben ezeknek a portréknak

az elkészítését vállaltam. Ezt megelőzően sosem voltam a Dzsumbujban – pedig évtizedek óta budapesti lévén akár lehettem is volna –, így már csak az üres telket láttam.

ŐE: *Milyen élethelyzetekről meséltek a lakók? Milyenek voltak a háztömbök és a környék?*

TL: A legtöbb lakó, akivel beszélgettünk, nosztalgiával tekint vissza az otlásra, bár szinte mindenki hozzáteszi, hogy szegényesen éltek, viszont a közösség erős volt, ezért is vágnak többen vissza a Dzsumbujba. Emellett azt is említették, hogy tényleg volt ott bűnözés, ami egyre súlyosabb problémákat okozott. Többen önkényes lakásfoglalásra is kényszerültek, és néhány egykori lakó épp a lakásfoglalókat hibáztatja a telep leamortizálódása miatt. Sokaknak úgy él az emlékezetében a Dzsumbuj, mint az a hely, ami „felkészítette őket az életre”. Gyakran előkerül a visszaemlékezésekben az is, hogy nagyon sok diszkrimináció érte őket a lakóhelyük miatt az iskolákban, vagy a munkahelyeken, amikor kiderült, hogy ott élnek.

ŐE: *Milyen reakciók voltak a nehézségekre? És mik voltak a segítőmunka lehetőségei?*

TL: 1997-től működött a telep „A” épületében a DZSUMBUJ HELP – a FERENCVÁROSI CSALÁDSEGÍTŐ SZOLGÁLAT keretében –, amely különböző módokon, rengeteg segítséget nyújtott a lakóknak: hivatalos ügyintézésben, egy óvoda működtetésében, klubhelyiség kialakításában és gyermeknyaraltatásban is. Ezzel nagyjából egy időben a DROGPREVENCIÓS ALAPÍTVÁNY⁴ és a KÉK PONT tucsere-programot⁵ indított a telepen, mivel az injekciós szerhasználat a Dzsumbuj lakosságának 10%-át érintette.⁶

ŐE: *Hogyan alakult a Dzsumbuj médiareprezentációja? A Labor Galériában bemutatott cikkek szerint mind az 1990-es évek elején, mind a 2000-es években inkább stigmatizáló szövegek kerültek nyomtatásba.*

TL: A legtöbb cikk, ami a 1990-es években jelent meg, elég stigmatizáló, de korábban és később se találtunk sokkal árnyaltabb írásokat. Talán emiatt is történt, hogy eleinte, amikor felvettük a kapcsolatot a volt lakókkal, többen riporternek hittek minket, és

4 <http://dpa.hu/>

5 Ld. még: <http://kekpont.hu/blog/2014-05-28-megszunhet-a-tucsere-dacara-annak-hogy-megvan-az-első-hív-pozitív-kliens/>; <http://kekpont.hu/blog/2014-08-26-ma-bezar-a-tucsere/>

6 Erről főleg Szántó Katával, Kecsksés Évával, a Dzsumbuj Help egykori vezetőivel, illetve Dávid Ferenczel és Kováts Virággal beszélgettünk videóinterjú formájában, ami hamarosan online megtekinthető lesz a <http://www.avarosperemen.hu> honlapon.

7 Erdei Krisztina, Thury Lili: *Egy projekt több részből áll, ezek együtt jelentenek kockázatot.* Labor Galéria, Budapest, 2017. június 29 – július 5. Ld. <http://labor.e3.hu/egy-projekt-tobb-reszbol-all-ezek-egyutt-jelentenek-kockazatot/>

a korábbi tapasztalataik miatt nehezebben bíztak meg bennünk. A hely megbélyegzettsége az évtizedek során hatott a lakókra: kialakult a „dzsumbujista” fogalom, amely ráragadt az Illatos út 5. lakótelepén élőkre, és egyfajta új identitást is létrehozott. A város peremén kutatás keretein belül IVANYOS JUDIT és CSEKE BALÁZS foglalkozott a médiareprezentációval. A kutatásuk eredményeit röviden és sarkosan összefoglalva azt mondhatom, hogy elmélyült, elemzőbb írások nem nagyon jelentek meg a médiában.⁸

ŐE: *Mit gondoltok, a Dzsumbuj történetét inkább a szegénység kultúrájához kötik, vagy a romák történetével kapcsolják össze?*

TL: Alapvetően összemosódott a köztudatban, sőt inkább cigánytelepként emlegetik a mai napig is, ami nem igaz. Valószínűleg azért, mert a rendszerváltás után több roma család költözött a Dzsumbujba vidékről a jobb munkalehetőség reményében, illetve a kezdetekhez képest a kétezres években talán tényleg több cigánycsalád lakott a Dzsumbujban – de én egy ilyen jellegű, etnicizáló megállapítással nem értek egyet.

EK: Három épület volt, ebből kettőben többségében romák laktak. Az épületeken belül voltak különbségek és egyfajta hierarchia is kialakult. Állandó volt a fluktuáció, az eltelt évtizedek során a lakosság eléggé megváltozott. A szocializmus végéig viszonylag jó körülmények voltak a közösségi terekben, rendezett volt a játszótér és működött a szolgáltatói infrastruktúra a környéken. Később ez átalakult, ami sokakat menekülésre késztetett. Eddigi kutatásaink alapján azt látjuk, hogy kívülről (például a média számára) ez nem volt látható vagy lényeges. A telep egy-egy kiemelt „horror” sztorin keresztül vált érzékelhetővé a többségi társadalom számára, például egy olyan hírnek a kapcsán, amikor egy kisgyerek a beleesett a forró vizes fazékba. Pozitív felhangú történeteket viszont nem olvastunk a helyről és lakóiról, mivel egyre zártabb közösségként voltak jelen a kerület életében. A tágabb környezet nem tudott egy összetett – és ismeretlen – történet alapján itélni, egyszerűen nem láttak bele a valós helyzetbe: az Illatos út problémáját kézenfekvőbb volt a cigánysággal azonosítva „megérteni”, ebben a kategóriában „helyre tenni”.

ŐE: *A projekt kezdetekor hogyan alakítottatok ki kapcsolatokat? Mi volt a kezdőpont és hogyan dolgoztok a kapcsolatok elmélyítésén?*

TL: A Kék Pont terepet jól ismerő munkatársa, DÁVID FERENC segített először. Ismert egy régi lakót, azt javasolta, hogy vele, illetve rajta keresztül kezdjük el felkutatni az egykori lakókat, akik részben a IX. kerületben maradtak, részben Pesterzsébetre költöztek, illetve többen visszamentek vidékre. Sok akadályba ütköztünk az elején, de aztán ez első kapcsolatból adódott a következő, és így tovább. Megismerkedtünk a volt lakókkal, beszélgettünk velük, kialakultak szorosabb kapcsolatok is, majd átléptünk a következő fázisba: életútinterjúkat, fotókat készítettünk, és néhányukkal videót is forgattunk.⁹

EK: A volt lakóknak ez új szerep volt: eleinte nemigen értették, miért csak most, a Dzsumbuj lerombolása után élénkült meg az érdeklődésünk az irányukba. Emellett nehéz volt pontosan megfogalmazni, hogy pontosan mi is a cél, mire való az egész kutatás, interjúzás, beszélgetés, a közös programokon való részvétel. Nem arról volt szó, hogy egy cikk, vagy egy TV-riport készül majd – egy jól elképzelhető végkimenetellel –, mi itt kerestünk valamit, kiállítást szerettünk volna rendezni és közösségi programot szervezni. Folyamatosan változott az is, hogy mi lesz a projekt pontos haladási iránya, mivel ezt a résztvevő volt lakókkal együtt szeretnénk volna kialakítani, nem pedig egy felső pozícióból meghatározni. A már említett kezdeti állapotban, amikor gyakran újságíróknak néztek minket, mindenképpen

8 Ivanyos Judit és Cseke Balázs cikkét hamarosan a készülő weboldalunkon lehet majd olvasni. (<http://www.avarosperemen.hu/>)

9 A videók felvételében Simon Zsuzsanna segített, a fotókat pedig Erdei Kriszta készítette, illetve Gunther Dóra is készített fényképeket alkalmanként.

változtatni akartunk. Fontos volt ugyanis, hogy tisztában legyenek azzal, hogy mi a Dzsumbuj képének árnyalására törekszünk.

ŐE: *Milyen fázisai voltak a részvételének? Közösen is kutattatok, vagy a programok során váltak aktív tagokká az egykori lakók?*

TL: A város peremén nem egy részvételi akciókutatás, ugyanakkor a részvételnek több módját igyekeztünk kialakítani, és így a volt lakókat aktívan bevonni. A megismerkedés és interjúzás után volt, aki később is aktívan együttműködött velünk: segített a programok szervezésében, lebonyolításában. A most megjelent kiadványban ketten írtak egy kvízt, és a nyilvános beszélgetéseken is többen részt vettek. Azon kívül, hogy a lakók bevonása a kutatás irányait is alakította, azt láttuk, hogy az ő közösségi életükre is hatott valamilyen szinten a kezdeményezés. Az emlékek újra felidézése és feldolgozása, az archív fotókat folytatott munka segített az egykori lakók bevonásában.

ŐE: *Sok különböző rendezvényt tartottatok már a Város peremén keretében. Ezek az újragondolásra is lehetőséget kínálnak?*

TL: A különféle helyszíneken szervezett bemutatók lehetőséget adtak a lokalitás érzékeltetésére. 2016-ban tartottunk először egy beszélgetést és filmvetítést a Budapest Pontban,¹⁰ majd a RomaKép Műhely meghívta a kezdeményezést egy beszélgetésre a Kassák Múzeumba,¹¹ illetve ugyanott, a *Tettek ideje* című kiállításon¹² is megtekinthető volt

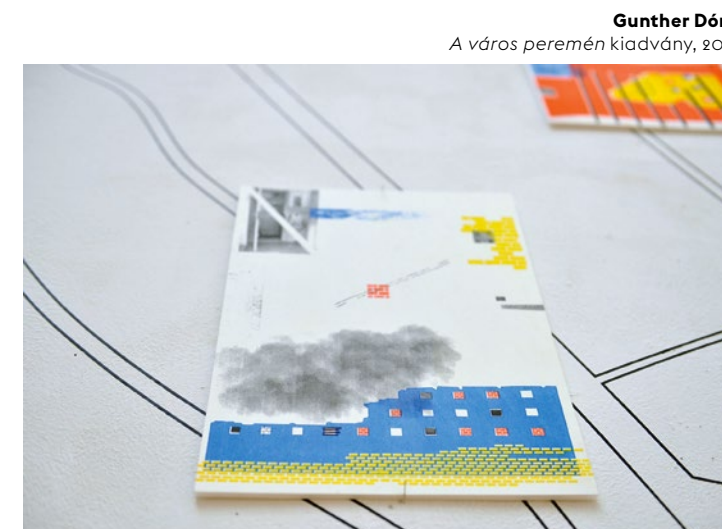
10 <https://www.evensi.com/volt-egyszer-egy-dzsumbuj-projektbemutato-budapest-pont/187201765>

11 <http://www.kassakmuzeum.hu/index.php?p=tarlatvezetes&id=253>

12 *Tettek ideje. Lakhatási mozgalmak a 20. században. Életmód és társadalmi mozgalmak a modernitásban 3.*, Kassák Múzeum, Budapest, 2017. január 26 – április 2. Ld.: Major Réka: „Azt a fáklyát vinni kell.” *Balkon* 2017/4., 24–26. <http://www.kassakmuzeum.hu/index.php?p=kiallitas&id=235>

Balla Csöngye
A város peremén kiadvány, 2017

Gunther Dóra
A város peremén kiadvány, 2017

Erdei Krisztina
Kiállításenteriór, Labor Galéria, 2017

Sipos Flóra
Kiállításenteriór, Labor Galéria, 2017

Sipos Flóra
Kiállításenteriór, Labor Galéria, 2017

a projekt blogja, ahová az egykori lakókkal készült interjúk részleteit töltjük fel folyamatosan. Májusban a Ferencvárosi Művelődési Központban volt a kiadványbemutató,¹⁴ ahol egy kerekasztal-beszélgetésen a volt lakók és a Dzsumbuj Help egykori vezetői, Kecskés Éva és SZÁNTÓ KATA, illetve KOVÁTS VIRÁG (ex-tűcsere-program) és

URBANOVSKY ZSUZSANNA (Kontúr Közhasznú Egyesület, Hős utca) mesélt a Dzsumbujról és a hasonló helyzetű telepekről. Nekem az egyik kedvenc programom aznap a Dzsumbuj-kvíz volt, melyet BUDAI GÁBOR és SÁRKÖZI VÉNUSZ egykori Illatos úti lakók vezettek. Az utóbbi hónapokban szerveztünk kiállítást a Ferencvárosi Pincegalériába¹⁵ és a Labor Galériába is.

EK: Ezek a változatos helyszínek és programok más és más találkozásokat eredményeztek, új közegekben tudunk bemutatkozni és beszélgetést kezdeményezni a projektről. A Ferencvárosi Művelődési Központ és a Ferencvárosi Pincegaléria kiállítására sokkal inkább a volt lakók jöttek el, míg a Laborban elsősorban a képzőművészeti színtér szereplői látták az anyagot. Különböző helyeken különböző csoportokat értünk el.

ÖE: A Labor Galériában megrendezett kiállításon a bemutatott interjúrészletekkel, cikkekkel és fotókkal a történetek sokféleségét kívántátok érzékelteni?

EK: Igen, illetve a Dzsumbuj történetének a közösségi voltát, azt, ahogyan a közösség tagjai egymáshoz és az emlékekhez viszonyulnak, ahogy az emlékek átalakulnak és beépülnek az adott élet folyamatába. Átértékelődnek, de nem tudnak lezárt üggyé válni, mert viszonyítási pontként, meghatározó élményként jelen vannak az emberek hétköznapijaiban. A kiállítótérben a fotókat damilok kötötték össze a személyes történetekkel, egy-egy fotót egy másikkal, vagy a médiában megjelent szövegeket a lakók interjú-részleteivel. Ezzel a szövevényes hálóval a családi és baráti kapcsolódásokat jeleztük, illetve a média reprezentációját egy-egy személyes történethez kapcsolódóan.

ÖE: Milyen helyszíneken szeretnétek még bemutatni az anyagot?

TL: Például köztéren. Persze, naiv gondolat, hogy ezzel minden hozzáférhetővé válik: attól, hogy nyilvános térbe kerül ki az információ – a kiadvány, a képek – még nem fog tömegekhez eljutni. Mégis fontosnak tartom, hogy köztéren is megjelenjen az anyag valamilyen formában.

EK: A Ferencvárosi Pincegalériában volt egy vezetés, amikor azokat a képeket is kitétem a többi kép mellé, amelyek a Budapest Pontban készültek. Láthatóvá szerettem volna tenni a folyamatosságot a projekt különböző részletei között, mivel szerintem így váltak a látogatók és résztvevők számára is összekapcsolódó eseményhálóvá, és akár a Dzsumbuj történetének is részévé. Ez az egymásra építkezés minden helyszínen fontos számomra.

ÖE: Elsődlegesen mindketten a művészek vagytok, mégis most először mutattátok be a kezdeményezést egy olyan helyszínen, ami a művészeti színtérhez kötődik. Hogyan reagáltak e közeg szereplői?

TL: Akik nem hallottak eddig a projektről, vagy a Dzsumbujról, azok meglepődtek rajta, hogy mit keresett ez a kiállítás épp ebben a galériában. Ezt a kérdést mi ugyanúgy feltettük a magunknak, a jogosságát tehát nem vitatom. Mi itt egy másik színtér szereplőit kívántuk elérni. A galériatér úgy működött, mint egy nyitott iroda: Krisztával itt ültünk, és a látogatókkal a projektről és az Illatos úti telepről beszélgettünk. Így egyébként új történetek is eljutottak hozzánk, és ez egyben megerősítést is jelentett a munkánk irányával kapcsolatban.

ÖE: Ti művészeti kezdeményezésként gondoltok a projektre?

TL: Elsősorban nem, bár a projekt egyes részeivel és a témával persze mindketten foglalkozunk alkotóként is: én például több alkalommal grafikusként – többek között – a *Volt egyszer egy Dzsumbuj* kiadvány¹⁵ tervezésénél. Emellett engem az üres telek kérdésköre is érdekelt: a diplomamunkámban (MKE, Grafika Tanszék, *A város peremén – Volt egyszer egy Dzsumbuj*, 2017) – ami a Laborban is megtekinthető volt – ezt gondoltam tovább. Ehhez a munkához felhasználtam a volt lakók valóságos és a valóságtól egészen elrugaszkodott gondolatait azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy „mi lesz az üres telek helyén?”

¹⁴ *A Dzsumbuj nekem. Ferencvárosi Pincegaléria, Budapest, 2017. május 24 – 28.*

¹⁵ Albert Kinga, Barna Margit, Budai Gábor, Cseke Balázs, Sárközi Vénusz, Simon Bettina, Thury Lili, Tóth Fruzsina Márta: *Volt egyszer egy Dzsumbuj. (A város peremén, Hurrikán Press, Budapest) 2017*

Egy másik munkámban – egy több fóliarétegből álló plakátinstallációban (*Nézőpont*, 2017) – pedig a múlt és a jelen szempontjaival, a belső- és külső nézőpontokkal foglalkoztam, archív újságcikkek, interjúrészletek felhasználásával. Az egymásra rétegződő tartalmak a szituáció zavarodottságát érzékeltették.

EK: Nem művészeti, hanem művészek által is indított kezdeményezésként tekintek rá. A társadalmilag elkötelezett projektek kapcsán nem feltétlenül kell ilyen élesen elválasztani egymástól a művészeti és egyéb vonatkozásokat. Nem a látvány vagy a látható produktum a lényeg itt sem, hanem a hatás, amit elérünk. Persze emiatt kicsit nehezebben is kiállítható a projekt. Elsősorban a folyamat és az eredmény dokumentációja mutatható be. Többször dolgoztam már hasonló helyzetben és úgy látom, hogy mindig más mértékben van szükség a képek informatívításának megtartására. A jelenlegi kezdeményezésben próbáltam kevésbé önző, szubjektív módon fotózni.

ÖE: A projekt előrehaladtával változott a megközelítésed a fotók elkészítésével kapcsolatban? Milyen stratégiák mentén dolgoztál?

EK: A város peremén előtt több hasonló projektben dolgoztam már, tehát ez a „terepmunka” nem állt tőlem távol. Ugyanakkor ez a kezdeményezés mégis különbözött a többitől, mivel elsősorban dokumentációs munka volt. Engem az ilyen és ehhez hasonló projektek esetében az érdekel, hogy a szegénység, a hétköznapi jelleg, egy szegregátum „képeinek” a feldolgozása miként emelhető be a művészeti térbe sztereotípiák nélkül. Hogyan lehet egy-egy fennmaradt élményt, gondolatot absztrahálni a jelenben a fotó eszközeivel?

Fontos szempont, hogy a képek nemcsak az én víziómnak kell, hogy megfeleljenek: egy közös munkának kell létrejönnie, kialakulnia köztem és a képeken szerepelők között. A kapcsolatok kialakulásával és elmélyülésével pedig változott a megközelítem is: a találkozással elkezdődő hosszú folyamat során lassan eljutottunk odáig, hogy a képekhez egy háttértörténet

is társuljon. Persze nagyon változó, hogy kivel hogyan alakul ez a közös munka, a projektnek az is a része, ahogy alkalmazkodunk a kiszámíthatatlan helyzetekhez. Volt, akivel megbeszélünk egy újabb találkozót, de végül el kellett hagynia az önkényesen foglalt lakását és így megszakadt a kapcsolat. Az a pillanat a biztos, ami épp ott van, nehéz tervezni.

ÖE: 2017 májusában jelent meg a – már említett – első kiadványotok. Kinek és miről szól?

TL: A *Volt egyszer egy Dzsumbuj* elsősorban az ismeretterjesztést szolgálja: egy közérthető és tájékoztató kis könyv elkészítése volt a célunk. Egy 1937-ben kezdődő idővonalon mutatjuk be a Dzsumbuj fordulópontjait – kilenc rövid fejezetbe rendeztük a történeti áttekintést –, a leghangsúlyosabb részt pedig a mélyinterjú-részletek alkotják. Ez a kiadvány részben a volt lakóknak szóló emléktárgy, de ugyanakkor azok számára is érdekes lehet, akik még nem – vagy csak negatív kontextusban – hallottak a Dzsumbujról.

ÖE: Mi lesz a következő fázisa a kutatás rögzítésének?

TL: A gyűjtési fázis lezárult, mostanra gyűlt össze annyi anyag, amennyivel már dolgozni lehet és érdemes: a feldolgozás fázisa következik. Egy weboldal fejlesztésén dolgozunk, ami bővíthető archívumként is működik majd: galéria, fotó- és videóarchívum, cikkek, tanulmányok, a most megjelent kiadvány, illetve az életút-interjúk adják majd a fő tartalmat.

ÖE: Hogyan folytatódik majd A város peremén? Mik lesznek a következő események?

TL: Most a prioritás a weboldal befejezése, ahol láthatóvá szeretnénk tenni a témával kapcsolatos eddigi anyagainkat. Szeretnénk, ha a *Volt egyszer egy Dzsumbuj* minél több olvasóhoz és civil szervezethez is eljutna, dolgozunk a terjesztési stratégiáján. Én továbbra is szívesen beszélgetnék egykori lakókkal és készítenék videókat is. Jó lenne még több történetet megismerni.

Erdei Krisztina
Név nélkül, 2016

ÖZE ESZTER a szöveg megírásakor ELTE rendszeres művészeti ösztöndíjában részesült.